

УДК 330.3:338.2

JEL O10, O19, O20, F35

DOI 10.32782/2786-765X/2023-3-5

Вовченко О.В.

кандидат економічних наук,
завідувач Центру інновацій та технологічного розвитку,
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки імені Г.М. Доброва НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7502-5702>

Петренко Н.С.

кандидат економічних наук,
науковий співробітник Центру інновацій та технологічного розвитку,
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки імені Г.М. Доброва НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9781-5622>

КОНСЕНСУСНИЙ ПІДХІД ДО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано ефективність програм відновлення економіки країн Європи після Другої світової війни. Охарактеризовано зміну геополітики, особливу увагу приділено відмінності відновлення економіки після Другої світової війни від післявоєнного відновлення після Першої світової війни, а саме: переорієнтація з репараційної основи на реструктуризацію економіки країн Європи. Проаналізовано розподіл допомоги за Планом Маршалла, відзначено її непропорційність через залежність такого розподілу від кількості населення у країнах. Підкреслено, що запорукою успішного післявоєнного відновлення економік країн Європи став кейнсіанський підхід до економічного порядку. Тобто, основою був консенсус між економічною політикою, суспільством та владними структурами. Результатом такого компромісу став період, який отримав назву «золотий вік капіталізму»: зростання ВВП, ВНП, внутрішньоевропейської торгівлі й т. ін. Також, зміна економічної політики країн Європи спонукала їх до коаліції для вирішення енергетичних, економічних, політичних та інших питань. Консенсусний підхід відводить значну роль участі уряду в управлінні попитом, забезпеченні балансу між попитом і виробництвом. Соціальний компроміс полягав у тому, що населення країн вірило у відновлення спільними зусиллями, період характеризується низьким рівнем безробіття. Аналіз економік післявоєнного періоду дав можливість розробити рекомендації для повоєнного відновлення України. Визначено основні інструменти консенсусного підходу для успішного відновлення України: лібералізація економіки, створення великої кількості робочих місць, експортоорієнтованість, покращення інвестиційної привабливості.

Ключові слова: консенсусний підхід, післявоєнне відновлення економіки, План Маршалла, «золотий вік капіталізму», компромісний підхід, кейнсіанська економіка.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення військ росії на територію України, значні втрати населення, інфраструктури, територій, ресурсів тощо спонукають до пошуку ефективного способу післявоєнного відновлення нашої країни. Досвід розвитку країн Європи після Другої світової війни показує позитивні та негативні сторони застосування Плану Маршалла. Основною задачею у цьому процесі постає зміна суспільного настрою та підходів до політичного устрою країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням післявоєнного відновлення економік країн Європи присвячені праці багатьох дослідників: Айхенгрін Б. [6], Тумлір Я., Ла Хей Л. [15], Ірвін А.Д. [7], Крафтс Н. [5]. Ураховуючи ситуацію, яка наразі склалася в Україні, вітчизняні вчені поглиблюють вивчення даної

проблеми: Антонюк В.П. [10], Підоричева І.Ю. [2; 10], Бородіна О.А. [1], Ляшенко В.І. [1] та ін. Багато уваги в цих дослідженнях приділено елементам успішної реалізації Плану Маршалла, проте варто акцентуватися на основному русії – досягненні консенсусу в усіх сферах життєдіяльності країни.

Мета статті: виявлення ефективних заходів та засобів післявоєнного відновлення України з урахування досвіду країн Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після фінансової кризи 1929 р. США та країни Європи були морально й фінансово виснажені, перебуваючи майже 10 років у режимі жорсткої економії. Як результат: низьке зростання економіки, високий рівень безробіття, ізоляціонізм і зростаючий популізм. Найбільше постраждали країни, які повинні були виплачувати репарації

після Першої світової війни (Німеччина, Болгарія, Австрія, Угорщина). Початок Другої світової війни означав припинення економіки та різке збільшення фінансування військової сфери. Витрати країн на армію у період Другої світової війни були значними: Японія – 31%, Німеччина – 29%, Велика Британія – 23%, США – 17%.

Значною відмінністю повоєнного часу після Першої та Другої світових воєн став саме підхід до зростання економік країн-учасниць. Після Другої світової війни союзники на чолі з США замість орієнту на репарації обрали план масштабного економічного відновлення. Це включало очолюваний США План Маршалла (1948 р.) [9] щодо відновлення Японії та країн Європи і Бреттон-Вудська валютна система (1944 р.) [4]. Діючи протягом десятиліть, ці заходи змінили геополітичний ландшафт, допомагаючи США перетворитися на «наддержаву». Уряди багатьох країн світу прийняли внутрішні програми стимулюючої фінансової політики, які стали популярними завдяки англійському економісту Джону Мейнарду Кейнсу [8] і результатом яких став стійкий період економічного зростання.

Оскільки План Маршалла був ініціативою США, то у період з 1948 по 1952 роки Штати розподілили близько 13,3 млрд дол. США (рис. 1) між некомуністичними державами Західної Європи, включаючи Грецію та Туреччину. Винятками з цієї допомоги стали Іспанія (через непопулярність іспанського державного діяча

Ф. Франко у США) та Фінляндія, що не хотіла напружувати стосунки з Радянським Союзом. За Планом гроші між країнами розподілялися залежно від кількості населення. При цьому, більші промислово розвинені країни отримували непропорційно більшу частку допомоги, оскільки вважалося, що їх здобутки будуть поширюватися на менші держави.

Допомога від США в основному була у вигляді грантів та передаванні техніки чи технологій. Програма досягла всіх своїх цілей, оскільки інфляція, безробіття і бюджетний дефіцит були значно зменшені, ВВП держав-одержувачів зріс на 35% (рис. 2), а внутрішньоєвропейська торгівля зросла на 80%. Зростання економіки у країнах Європи у період 1950–1973 рр. отримало назву «золотий вік капіталізму». У Західній Європі найшвидші темпи зростання були у південних регіонах та країнах-засновниках Європейського об'єднання вугілля та сталі (Бенілюкс, Франція, Італія, Західна Німеччина). При цьому, Західна Німеччина була не тільки найбільшою економікою у Західній Європі після Другої світової війни, але й мала найвищі темпи зростання економічного виробництва, у середньому 6,2% щороку.

Після прийняття Плану Маршалла країни, які отримували допомогу, досягли збільшення свого ВВП на 15-25%. Економічний успіх скоротив розрив між британським фунтом й американським доларом і довів самодостатність плану Маршалла вже до кінця 1951 року.

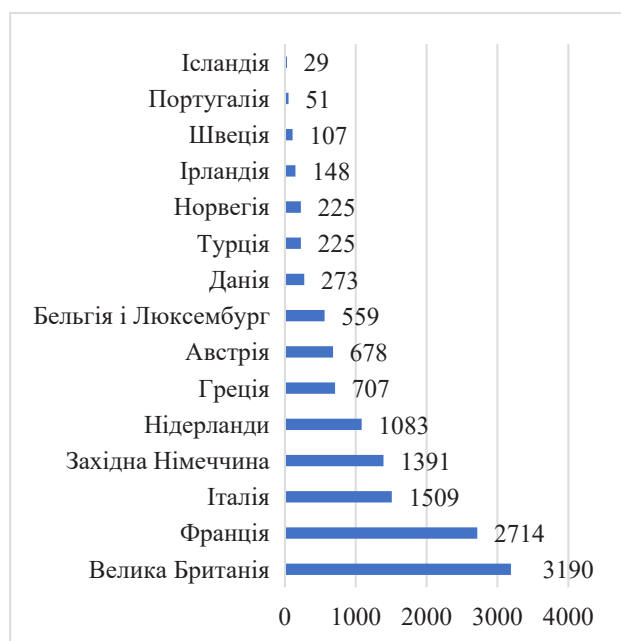

Рис. 1. Розподіл допомоги за Планом Маршалла (1948–1952 рр.), млн дол. США

Джерело: складено автором на основі [11]

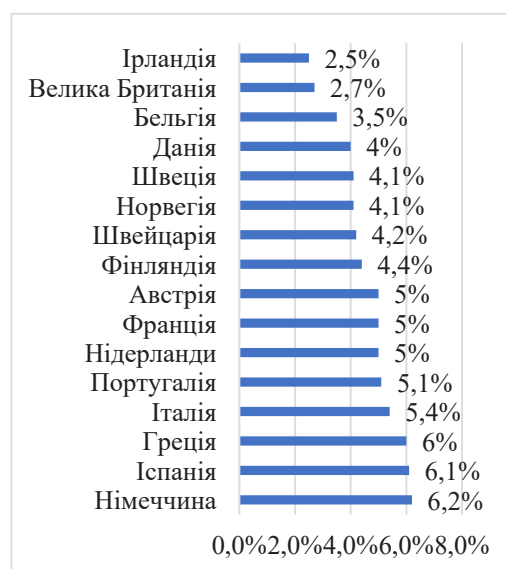

Рис. 2. Середньорічне зростання ВВП західноєвропейських країн у період з 1950 по 1970 роки, %

Джерело: складено автором на основі [11]

«Золотий вік капіталізму» відзначився безпрецедентним зростанням міжнародної торгівлі. США вийшли з років війни більш сильною та самодостатньою державою, при цьому скоротили відношення свого імпорту до валового національного доходу з 5,1% у 1929 р. до 3,2% у 1948 р. США у післявоєнний період стали головною державою інвестором, переважно у нафту. Сучасні теоретичні та практичні підходи у програмах становлення переважно є наслідком досвіду «золотого віку капіталізму». Результативним і успішним взірцем для наслідування став План Маршалла щодо передачі нужденним країнам ресурсів. Як показує історико-економічний аналіз, стратегія розвитку ООН у період 1960-1970 рр. виявилася прогресивною для подальших десятиліть. За часів «золотого віку капіталізму» на першу позицію ставлять індустріалізацію, що стала засобом економічного розвитку відсталих країн, другим фактором впливу, який позитивно спрацював, визначено довгострокове економічне планування.

У повоєнний період після Другої світової війни провідні європейські країни та країни Північної Америки пройшли три стадії розвитку. Зокрема, небували темпи економічного розвитку спостерігалися протягом 1950–1960 рр. Частково це обґрунтовано результатами післявоєнного відновлення, хоча переважно це наслідок перерозподільного підходу до фіскальної політики й управління попитом, що дало змогу підтримати високу зайнятість населення та вирівнювання його доходів. Другий етап економічного розвитку позначився сповільненням його темпів у різних країнах, тому що попередній перерозподільний підхід зазнав змін у бік лібералізації ринку, в тому числі ринку праці. Як наслідок, зріс рівень безробіття, економічна нерівність і стагнація, що, у свою чергу, призвело до збільшення боргів, а в результаті – до фінансової кризи 2008 року, з якої розпочався третій етап [3, с. 95–96].

Основою успішності «золотого віку» був соціальний компроміс, який став можливим завдяки тому, що соціальні класи, хоч і усвідомлювали свої суперечливі інтереси, вирішили вести переговори, а не протистояти один одному. Населення країн було оптимістично налаштоване на кінець війни, уряди були віддані спільному проекту, економіка швидко розвивалася, і для багатьох була можливість прогресу. Компроміс полягав у тому, що робітники мали можливість покращити свій матеріальний стан шляхом співпраці з капіталістами, соціалістична орієнтація не була виведена з матеріальних інтересів робітників. Сила соціал-демократії

впливає з того факту, що асоціація між буржуазією та робітничим класом часто є раціональним вибором.

Після Другої світової війни Європа зазнала низки змін у соціальному класі, що супроводжувалися підтримуваними урядом ініціативами, спрямованими на зростання середнього класу і підвищення фінансової стабільності. Післявоєнна Європа стала каталізатором, який спричинив створення глобальних програм, таких як ООН і, зокрема, Національна служба охорони здоров'я в 1948 році у Великобританії. У класовому компромісі значну роль відіграє саме держава, тому цей компроміс передбачає певну організацію держави як інституту, а політика, яку проводить цей інститут, є вираженням специфічного класового компромісу [12, с. 177–182]. Філіп Шміттер у своїй статті про корпоративізм показав роль держави у посередництві класового компромісу між робітниками та підприємствами. Мета стосувалася здебільшого розвитку, оскільки передбачала повну зайнятість: у той час, як профспілки погоджувалися на певні обмеження заробітної плати, підприємства погоджувалися не звільняти персонал [14, с. 4–13]. Корпоративні колективні переговори були найбільш розвинені у Північних країнах, Данії, Норвегії та Швеції, а також у Німеччині, де соціал-демократичний капіталізм успішно поєднував соціальну рівність й економічну ефективність. Угода за участю профспілок і об'єднань роботодавців є типовою практикою соціального корпоратизму.

У «золотий вік» прогресивний компроміс передбачав певний соціальний і політичний консенсус: політичні партії приймали однакову політику незалежно від ідеологічних уподобань політичної партії, що перебувала на посаді в кожен момент. У цьому випадку класова коаліція стала ідеологічно гегемоністською, поділяла спільні політичні наративи та політичні цілі, які були спільними для політичних партій. Клас капіталістів залишався домінуючим, але тепер він поєднував політичну владу з класом менеджерів і ділився доходами з класом робітників та духовенством або нижчим класом менеджменту. У той час, як норма прибутку залишалася задовольняючою для компаній, які могли інвестувати, заробітна плата зросла разом із підвищенням продуктивності праці, а непряма заробітна плата зросла завдяки великим універсальним послугам освіти та охорони здоров'я [13].

Підхід до післявоєнного відновлення продемонстрував значні економічні успіхи багатьох країн Європи. Наприклад, розквіт Західної Німеччини отримав назву «німецьке економічне

диво». В основі економічного зростання країни лежало: скасування держмонополій і водночас стимулювання конкуренції та інвестицій, запуск механізмів приватизації, фінансова реформа (використання валюти замість бартеру), переорієнтація військових підприємств на «мирні» галузі, податкові пільги щодо експортної діяльності тощо. Результатом стало зростання промислового виробництва (1962 р.) утричі, порівняно з довоєнними показниками, та золотовалютних резервів (друге місце у світі). Ще одним прикладом є «італійський бум», особливістю якого стала реалізація системи пріоритету. Ця система була орієнтована на компанію-монополісти: отримання допомоги від США, розподіл сировини, видача кредитів, дозвіл на випуск акцій та облігацій. У результаті в період з 1953 по 1962 роки обсяг промислового виробництва в Італії зріс утричі.

Тобто, більшість країн Європи продемонстрували значний економічний розвиток, причому механізми змін різнилися залежно від економічних, геополітичних і навіть культурних особливостей у довоєнний час. Проте, спільним знаменником стало досягнення компромісу в усіх сферах відновлення країн.

Вивчивши досвід країн Європи, Україна повинна використати всі можливі інструменти і механізми для свого відновлення. Насамперед нам варто запропонувати власний план відновлення країни, орієнтуючись на стан економіки, людський потенціал та інтереси. Варто зазначити, що Україна вже покращила свій статус

на міжнародній арені, зарекомендувала себе як прогресивна і демократична держава. Враховуючи світовий досвід та реалії України, можна визначити рекомендації щодо повоєнного відновлення економіки України: налагодження внутрішньополітичної ситуації у країні, а саме досягнення компромісів між владними структурами; розробка законів щодо забезпечення зайнятості населення, використання наративів щодо їх залученості до відновлення країни; прозоре використання грантової допомоги від зарубіжних партнерів; розробка регіональних планів відновлення територій, що були окуповані; формування економічної системи на засадах Індустрії 4.0.

Висновки. Необхідність компенсувати великі втрати та значні руйнування призвели до змін геополітики й підштовхнули країни Європи до активних дій. Переорієнтація з репараційної (латентної) основи післявоєнного відновлення на грантове цільове залучення викликала економічні прориви європейських країн. Хоч кожна країна мала свою довоєнну специфіку, все ж таки була низка спільних інструментів: лібералізація економіки, створення великої кількості робочих місць державою, орієнтація економіки експорту і значне вливання зовнішніх фінансових ресурсів. Звичайно, навіть маючи у своєму розпорядженні всі інструменти зростання економіки, важливо ефективно їх використовувати. Від цього залежить, чи досягне країна успіху, тому для України першочерговим є досягнення внутрішнього компромісу.

Бібліографічний список

1. Бородіна О.А., Ляшенко В.І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1(42). С. 121–134.
2. Підоричева І. Післявоєнне відновлення Європи: досвід та уроки для України. *Журнал європейської економіки*. 2022. Т. 21. № 2 (81). С. 190–207.
3. Сergyoga D.O., Zhovtyak G.A., Bazetska G.I. Економічна реконструкція: вплив Другої світової війни на післявоєнне економічне зростання. *Економіка та управління національним господарством*. 2023. Вип. 71. С. 93–97.
4. Bretton Woods-GATT. URL: <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/bretton-woods> (дата звернення: 29.09.2023).
5. Crafts N., Toniolo G. Postwar Growth: an Overview. *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 628 p.
6. Eichengreen B. *Europe's Post-war Recovery*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 368 p.
7. Irwin A.D. The GATT'S Contribution to Economic Recovery in Post-war Western Europe. URL: <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/1993/442/ifdp442.pdf> (дата звернення: 04.10.2023).
8. Keynes J.M. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. India : Atlantic Publishers & Dist, 2016. 400 p.
9. Marshall Plan. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan> (дата звернення: 29.09.2023).
10. Pidorycheva I. Yu., Antoniuk V.P. Modern development trends and prospects for innovation in the technology-intensive sectors of Ukraine's industry. *Science and Innovation*. 2022. № 18(1). P. 3–19.
11. Post-World War II economic boom. URL: <https://www.statista.com> (дата звернення: 30.09.2023).
12. Przeworski A. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 280 p.
13. Przeworski A. How many ways can be third? *Social Democracy in Neoliberal Times: The Left and Economic Policy Since 1980*. Oxford : Oxford University Press, 2001. P. 312–333.

14. Schmitter Ph. C., Grote, J. R. The Corporatist Sisyphus: Past, Present and Future. *EUI Working Paper SPS*. 1997. № 97 (4). 22 p.
15. Tumlrir J., La Haye L. The Two Attempts at European Economic Reconstruction After 1945. *Economic Reconstruction in Europe: The Reintegration of Western Germany: A Symposium (September 1981)*. P. 367–389.

References

1. Borodina O.A., Lyashenko V.I. (2022) Post-War Economic Recovery: World Experience and Attempt to Adapt it for Ukraine. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, no. 1 (42), pp. 121–134.
2. Podorycheva I. (2022) Postwar recovery of Europe: experience and lessons for Ukraine. *Journal of European Economics*, vol. 21, no. 2 (81), pp. 190–207.
3. Serogina D., Zhovtyak H., Bazetska H. (2023) Economic Reconstruction: The Impact Of The Second World War On Post-War Economic Growth. *Economics and management of the national economy*, vol. 71, pp. 93–97.
4. Bretton Woods-GATT. Available at: <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/bretton-woods>
5. Crafts N., Toniolo G. (1996) Postwar Growth: an Overview. *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 628 p.
6. Eichengreen B. (1995) *Europe's Post-war Recovery*. Cambridge: Cambridge University Press, 368 p.
7. Irwin A. D. The GATT'S Contribution to Economic Recovery in Post-war Western Europe. Available at: <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/1993/442/ifdp442.pdf>
8. Keynes J. M. (2016) *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. India: Atlantic Publishers & Dist, 400 p.
9. Marshall Plan. Available at: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan>
10. Pidorycheva I. Yu., Antoniuk V. P. (2022) Modern development trends and prospects for innovation in the technology-intensive sectors of Ukraine's industry. *Science and Innovation*, no. 18(1), pp. 3–19.
11. Post-World War II economic boom. Available at: <https://www.statista.com>
12. Przeworski A. (1985) *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 280 p.
13. Przeworski A. (2001) How many ways can be third? *Social Democracy in Neoliberal Times: The Left and Economic Policy Since 1980*. Oxford: Oxford University Press, pp. 312–333.
14. Schmitter Ph. C., Grote J. R. (1997) The Corporatist Sisyphus: Past, Present and Future. *EUI Working Paper SPS*, no. 97 (4), 22 p.
15. Tumlrir J., La Haye L. (1981) The Two Attempts at European Economic Reconstruction After 1945. *Economic Reconstruction in Europe: The Reintegration of Western Germany: A Symposium*. P. 367–389.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2023

Olena Vovchenko

Ph.D. in Economics,
Head of the Center for Innovation and Technological Development,
Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential
and Science History Studies of the NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7502-5702>

Nadiia Petrenko

Ph.D. in Economics,
Researcher of the Center for Innovation and Technological Development,
Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential
and Science History Studies of the NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9781-5622>

A CONSENSUS APPROACH TO THE RECOVERY OF THE EUROPEAN ECONOMY AFTER WORLD WAR II

Objective. The article analyzes the effectiveness of economic recovery programs in European countries after World War II. The change in geopolitics is characterized, while special attention is paid to the difference between the recovery of the economy after the Second World War and the post-war recovery after the First World War, namely: the reorientation from the reparation basis to the restructuring of the economies of European countries.

Methods. The method of systematic analysis and synthesis was used to study the developments of domestic and foreign researchers in certain measures used for the post-war recovery of the European economy. Economic-statistical, comparative and graphic methods were used to assess the state of the economy of European countries in the post-war period. **Results.** It was determined that a significant role was played by aid in the form of targeted grants, the transfer of equipment and technologies from the USA. The distribution of aid according to the Marshall Plan was analyzed, its disproportionality was noted due to the distribution depending on the number of the population in the countries. It is emphasized that the Keynesian approach to the economic order became the key to the successful post-war recovery of European economies. That is, the basis was a consensus between economic policy, society and power structures. The result of such a compromise was the period that was called the "golden age of capitalism": the growth of GDP, GNP, intra-European trade, etc. Also, the change in the economic policy of European countries prompted them to form a coalition to solve energy, economic, political and other issues. The **scientific novelty** lies in the defined consensus approach to the post-war recovery of the economy, which assigns a significant role to government participation in demand management, ensuring a balance between demand and production. The social compromise consisted in the fact that the population of the countries believed in recovery through joint efforts, the period was characterized by a low level of unemployment. **Practical significance.** The analysis of the economies of the post-war period made it possible to develop recommendations for the post-war recovery of Ukraine. The main tools of the consensus approach for the successful recovery of Ukraine have been determined: economic liberalization, creation of a large number of jobs, export orientation, improvement of investment attractiveness.

Keywords: consensus approach, post-war economic recovery, Marshall Plan, golden age of capitalism, compromise approach, Keynesian economics.